

ŞEHRİSTÂNÎ'NİN MEFÂTİHU'L-ESRÂR İSİMLİ TEFSİRİNDE EHL-İ BEYT İZLERİ

Traces of Ahl al-Bayt in Shahrîstânî's Tafsîr, Mafâtîh al-Asrâr

ABDULALİM DEMİR

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı,
Muş, Türkiye
Asst. Prof. Dr., Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Hadith, Muş,
Türkiye

abdulalim.demir@alparslan.edu.tr
orcid.org/0000-0002-6815-7739

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi /Received: 28 Ocak 2023

Kabul Tarihi/Accepted: 7 Haziran 2023

Yayın Tarihi/Published: 30 Haziran 2023

ATIF/CITE AS:

Demir, Abdulalim, "Şehrîstânî'nin Mefâtîhu'l-esrâr İsimli Tefsirinde Ehl-i Beyt İzleri, *Hitit İlahiyat Dergisi*", (Haziran/ June 2023) 22/1, 392-422 <https://doi.org/10.14395/hid.1243817>

Yazar Katkıları: %100

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler- yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: ilafdergi@hitit.edu.tr <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: %100

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed.

while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: ilafdergi@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Traces of Ahl al-Bayt in Shahristānī's Tafsir, *Mafātih al-Asrār*

Abstract

Shahristānī is a one of the important intellectuals and statesmen of the Great Seljuks, versatile scholar who has written works in many fields. Toward the end of his life, he wrote his tafsir called *Mafātih al-asrār and Mesābih al-abrār*, which can be considered as supra-sectarian/school, but he did not live long enough to finish the tafsir. When his tafsir is examined, it is seen that he presents views in accordance with the Ahl as-sunnah and Shia.

The subtitles of his tafsir, his thoughts on the reason for revelation, the relationship between the ayah/verses, parable, fiqh, qiraat/recitation, morphology, syntax, semantics, tafsir and lexicon, all these are largely similar to the style and content of the narrations and interpretations of Ahl as-sunnah. Shahristānī mostly makes use of Sunnī scholars in the relevant issues. However, it differs from Ahl as-sunnah with the deep interpretations he makes for the verses in the titles of *asrār*, which is the most original part of his tafsir: the interpretations close to the Shiite thought system. For this reason, various opinions have been put forward about his sectarian belonging.

Although Shahristānī's generating of esoteric-hurūfī interpretations in the interpretation of some verses, attributing deep meanings to the verses, creating salutation sentences by attributing the concepts of the Qur'an to people, and using them in line with Ismāilī terminology by attributing symbolic meanings to some of them, have been interpreted that he is Bātinīyya-Ismāilism, it is very difficult to give a definite opinion on this matter. However, it is possible to attribute this method – as Mustafa Öztürk stated– to the use of Ismāilism terms as an instrument in order to give a philosophical depth to the Akhbārī line of Imāmiyya. Because the identity he revealed in his commentary is a Shiite-Imāmī-Akhbārī identity rather than a Bātinīyya-Ismāilism.

In the introduction, Shahristānī gives special importance to their opinion by clearly stating that the interpretations and ta'vils he has made on the titles of *asrār* are not the source of information, but the imams of the Ahl al-bayt. In this way, it is possible to find many narrations and opinions reflecting their views in his interpretation. He also opposes self-conceived interpretations of the Qur'an (*tafsir bi'l-ra'y*) and argues that the one who explains it with his own view makes a mistake whether he explains it correctly or not. Throughout his commentary, he concentrates on the scientific knowledge of Hazrat Ali and his Ahl al-bayt in the titles of *asrār* and interprets the Qur'an by referring to the narrations coming from them. The companion to whom he consulted the most is Hazrat Ali, whom Shia considers innocent and the first imam. After that, Ja'far al-Sādiq is one of the people Shahristānī refers most as he makes interpretations compatible with the Shia school.

When we look at the academic studies on Shahrīstānī's *Mafātīh al-Asrār*, it is seen that many of those have been carried out in different fields. However, it is also seen that there is no study on the traces of Shia or Ahl al-bayt, and Shiite interpretations found in his tafsir. As it is known, every commentator follows a unique method while processing the narrations in his book. In this regard, the main question of our study is, "What is the main purpose of Shahrīstānī's reference to Ahl al-bayt imams and Shia sources while interpreting the verses?" Throughout the study, the answer to this question is sought, and the strengths and weaknesses of his interpretation are scrutinized through the findings, and some evaluations are made about the sectarian identity of the author. In the study, the *asrār* sections are centered and the traces of the Ahl al-bayt are examined with examples. The method of using Shia narration sources in the commentary of Shahrīstānī, who is distinguished by his scientific knowledge. The interest and knowledge of Shia hadiths are examined in the essay by making a general assessment about the Shia narrations used in his commentary.

Keywords: Hadith, Shahrīstānī, *Mafātīh al-Asrār*, Tafsir, Ahl al-Bayt

Şehristânî'nin *Mefâtîhu'l-esrâr* İsimli Tefsirinde Ehl-i Beyt İzleri

Öz

Büyük Selçuklu Devleti'nin önemli entelektüellerinden ve devlet adamlarından biri olan Şehristânî, birçok alanda eser yazmış çok yönlü bir âlimdir. Ömrünün sonlarına doğru bütün ilmî birikimini kullanarak mezhepler üstü kabul edilebilen *Mefâtîhu'l-esrâr ve mesâbîhu'l-ibrâr* isimli tefsirini yazmış ancak tefsiri bitirmeye ömrü vefa etmemiştir. Tefsiri incelendiğinde Ehl-i sünnet ve Şîa düşünce yapısına uygun görüşler serrettiği görülmektedir.

Tefsirinin nüzûl, nazm, kıssa, fıkıh, kıraat, sarf, nahiv, meânî, tefsir, lügat gibi başlıklarda ele aldığı konuları işleyiş tarzı Ehl-i sünnet tefsirlerinin üslup ve muhtevalarıyla büyük ölçüde benzeşmektedir. Şehristânî, mezkûr başlıklarda ekseriyetle Sünnî âlimlerden iktibaslar yapmaktadır. Ancak tefsirin en orijinal kısmını oluşturan *esrâr* başlıklarında âyetlere getirdiği derin yorumlarla ve Şîi düşünce sistemine yakın te'villerle Ehl-i sünnet'ten ayrışmaktadır. Bundan dolayı da mezhebî aidiyeti ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

Şehristânî'nin bazı âyetlerin tefsirinde bâtinî-hurûfî te'viller üretmesi, âyetlere derin anlamlar yüklemesi, Kur'ân kavramlarını kişilere hamlederek hitap cümleleri oluşturması, bazısına da sembolik anlamlar yükleyerek İsmâilî terminolojiyle aynı doğrultuda kullanması, onun Bâtinî-İsmâilî olduğuna yorumlanmış olmasına rağmen bu konuda kesin bir kanaat belirtmek oldukça zordur. Bununla birlikte bu yöntemini –Mustafa Öztürk'ünde belirttiği gibi– İmâmiyye'nin Ahbârî çizgisine felsefî bir derinlik kazandırma yolunda İsmâilî terimleri bir enstrüman olarak kullandığına da yormak mümkündür. Zira onun tefsirinde ortaya koyduğu kimlik, Bâtinî-İsmâilî kimlikten ziyade Şîi-İmâmî-Ahbârî bir kimliktir.

Şehristânî, tefsirinin mukaddimesinde *esrâr* başlıklarında yapmış olduğu yorum ve te'villerin bilgi kaynağının kendisi değil, Ehl-i beyt imamları olduğunu açıkça belirterek onların görüşlerine ayrı bir önem vermektedir. O, Allah'ın Kitabı'nın Hz. Peygamber'e indirildikten sonra onlarla muhafaza edildiğini, Kur'ân'la Ehl-i beyt'in asla birbirinden ayrılmayacağını ve âyetlerin Ehl-i beyt imamlarının görüşleriyle anlaşılacağını savunmaktadır. Bu minvalde tefsirinde onların görüşlerini yansıtan birçok rivayet ve görüş bulmak mümkündür. Kur'ân'ı reyle tefsir edilmesine de karşı çıkarak onu kendi görüşüyle açıklayan doğru da açıklasa hata ettiğini belirtmektedir. Tefsiri boyunca mezkûr başlıkta Hz. Ali ile Ehl-i beyt'inin ilmî birikimine yoğunlaşmakta ve onlardan gelen rivayetlere atıfta bulunarak tefsir yapmaktadır. Görüşlerine en fazla başvurduğu sahâbî, Şîa'nın masum ve ilk imam addettiği Hz. Ali'dir. Ondandır. Şîa'ya uygun yorumlar geliştirirken en fazla referansta bulunduğu kişilerin başında Ca'fer es-Sâdık gelmektedir.

Şehristânî'nin kendine özgü bir yöntemle yazmış olduğu *Mefâtihu'l-esrâr* adlı tefsiri üzerinde yapılan akademik çalışmalara bakıldığında farklı alanlarda birçok çalışmanın yapıldığı ortaya çıkarken, tefsirinde Şîa izleri ya da Ehl-i beyt ve Şîi yorum ile ilgili bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. İtikâdî görüşleri hakkında çok şey söylenen Şehristânî'nin tefsirinde Şîa izlerini süren bir çalışmanın yapılmamış olması, konunun incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bilindiği gibi her müfessir, kitabında rivayetleri işlerken kendisine has bir yöntem izlemektedir. Bu bağlamda çalışmamızın temel sorusu, "Şehristânî, âyetleri tefsir ederken Ehl-i beyt imamlarına ve Şîa kaynaklarına atıfta bulunmasının temel amacı nedir?" şeklindedir. Çalışma boyunca bu sorunun cevabı aranmakta ve ulaşılan bulgular üzerinden tefsirinin kuvvetli ve zayıf yönleri ortaya konulmakta ve müellifin mezhepsel aidiyeti hakkında bazı değerlendirmeler yapılmaktadır. Çalışmada tefsirin semeresi konumundaki *esrâr* bölümleri merkeze alınarak örnekler eşliğinde Ehl-i beyt izleri incelenmektedir. İlmî birikimi ile temayüz eden Şehristânî'nin tefsirinde Şîa rivayet kaynaklarını kullanma yöntemi, Şîa hadislerine ilgi ve vukufiyetinin ortaya konması önemli bir husus olduğundan makalede bunlar irdelenmekte ve tefsirinde kullanmış olduğu Şîa rivayetleri hakkında genel bir değerlendirmede bulunarak okuyucuya konuyla ilgili bazı tekliflerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, Tefsir, Ehl-i beyt.

Giriş

Ehl-i beyt imamları hakkında İmâmiyye Şîası'na mensup olanlar başta olmak üzere diğer mezhep müntesipleri lehte ve aleyhte eserler yazdıkları gibi kitaplarının içeriğini de mezhebî saikler vb. nedenlerle imamların sözleriyle tezyin etmişlerdir. Çalışmalarını Ehl-i beyt imamlarının sözleriyle süsleyenlerden biri de Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî (ö. 548/1153) olmuştur. Şehristânî; âyetlerin sebep-i nüzûlü, âyetler arası münasebet, kıssa, fıkıh, kıraat, sarf, nahiv ve meâni gibi başlıklarda Ehl-i sünnet'in rivayet ve dirâyet tefsirlerinde rastlanabilen bilgileri aktardıktan sonra âyetlerin derin boyutlarını *esrâr* başlıkları altında açıklamaktadır. O, *Mefâtihu'l-esrâr ve mesâbihu'l-ibrâr*'ın mukaddimesinde *esrâr*ın bilgi kaynağının Ehl-i beyt imamları olduğunu şu şekilde belirtmektedir: "Ben tefsirde 'ehlü'l-Kur'ân dedi ki', 'esrâr sahipleri dedi ki' ya da tefsirini yaptığım âyetin manasından bir isim türeterek 'şunlar şöyle demektedir' dediğimde onunla -Allah korusun- kendimi kastetmiyorum. Onunla Ehl-i beyt'in sıddıklarını kastediyorum. Zira onlar esrâra vakıf seçkin kişilerdir."¹ Tefsiri boyunca mezkûr başlıkta Hz. Ali (ö. 40/661) ile Ehl-i beyt'inin ilmi birikimine yoğunlaşmakta ve onlardan gelen rivayetler ışığında tefsir yapmaktadır.

Şehristânî'nin görüşlerine en fazla başvurduğu sahâbî Şîa'nın masum ve ilk imam addettiği Hz. Ali'dir.² Ondan sonra görüşlerine en fazla müracaat ettiği imamların başında Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) gelmektedir.³ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*'da Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet aktarıırken Ebû Abdullah Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık,⁴ Ca'fer b. Muhammed⁵ şeklinde uzun ismini kullandığı gibi kısaca es-Sâdık⁶ olarak kullandığı yerler de bulunmaktadır. Ayrıca Hz. Ali'nin öğrencisi konumunda olan ve diğer müfessirler için de dayanak teşkil eden Abdullah b. Abbâs'ın (ö. 68/687-88) fikirlerinden de iktibaslar yapmaktadır. Mezkûr isimlerin yanı sıra tefsirinde Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer (ö. 23/644) gibi Şîa'nın âdil kabul etmediği bazı sahâbîlerin görüşüne yer verdiği gibi Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653),⁷ Selmân

¹ Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *Tefsîru's-Şehristânî Mefâtihu'l-esrâr ve mesâbihu'l-ibrâr*, thk. Muhammed Ali Âzerşeb (Tahran: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât li't-Turâsi'l-Mahtût, 2008), 1/45.

² Örnek olarak bk. Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, Başka örnekler için bk. 1/163, 166, 218, 230, 277, 399, 491; 2/819, 959-960, 1023,1031.

³ Örnek olarak bk. Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/40, 74, 75, 88, 97, 146, 171, 230, 436; 2/888, 999, 1075.

⁴ Örnek olarak bk. Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/7.

⁵ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/8.

⁶ Makalede tekrarlardan kaçınmak için buradan itibaren "Ca'fer es-Sâdık" yerine "es-Sâdık" kullanımı tercih edilecektir.

⁷ Örnek olarak bk. Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/387.

el-Fârisî (ö. 36/656),⁸ Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657),⁹ Semüre b. Cündeb (ö. 60/680),¹⁰ Câbir b. Abdullah (ö. 78/697)¹¹ ve Ebü't-Tufeyl (ö. 100/718-19)¹² gibi Hz. Ali taraftarı olan sâhâbîlerin tefsir ve rivayetlerine de yer vermektedir.¹³

Şehristânî'nin kendine özgü bir yöntemle yazmış olduğu *Mefâtihu'l-esrâr* adlı tefsiri üzerinde yapılan akademik çalışmalara bakıldığında tefsir¹⁴ ve kelam¹⁵ alanında birçok çalışmanın yapıldığı görülürken, tefsirinde Şîa ya da Ehl-i beyt izleri üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. İtikâdî görüşleri hakkında çokça şey söylenen Şehristânî'nin tefsirinde Şîa izlerini süren bir çalışmanın yapılmamış olması, konunun esaslı bir şekilde ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bilindiği gibi her müfessir, kitabında rivayetleri işlerken kendisine has bir yöntem izlemektedir. Bu bağlamda çalışmamızın temel sorusu, "Şehristânî âyetleri tefsir ederken Ehl-i beyt imamlarına ve Şîa kaynaklarına atıfta bulunmasının temel amacı nedir?" şeklindedir. Çalışma boyunca bu sorunun cevabı aranacak ve ulaşılan bulgular üzerinden tefsirinin kuvvetli ve zayıf yönleri ortaya konulacaktır. İlmî birikimi hakkında çok şey söylenen Şehristânî'nin tefsirinde Şîa rivayet kaynaklarını kullanma yöntemi, Şîa hadislerine ilgi ve vukufiyetinin ortaya konması önemli bir husustur. Makalede bu hususa dikkat çekmeye, tefsirinde kullanmış olduğu Şîa rivayetleri hakkında genel bir değerlendirme yapmaya ve okuyucuya konuyla ilgili bazı tekliflerde bulunmaya gayret edilecektir.

⁸ Örnek olarak bk. Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/387, 388.

⁹ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 2/771, 827, 837, 852.

¹⁰ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 2/921.

¹¹ Örnek olarak bk. Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/7, 73, 116; 2/648, 757, 902, 958.

¹² Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 2/810.

¹³ İmâmiyye Şîası'nın bahsi geçen isimlere yaklaşımı için bk. Abdulalim Demir, *İmâmiyye Şîası'nda Sahâbe Tasavvuru* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 321 vd.

¹⁴ Toby Mayer, "Şehristânî'ye Göre Kur'an'ın Sırları: Bir Ön Değerlendirme", çev. Mehmet Kaya, *Milâl ve Nihal* 5/1 (2008), 93-140; Abdulalim Demir, *Şehristânî'nin Mefâtihu'l-Esrâr Adlı Tefsirindeki Yöntemi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012); Mustafa Öztürk, "Mefâtihu'l-Esrâr Adlı Kur'an Tefsiri Bağlamında Ebü'l-Feth eş-Şehristânî'nin Mezhebî Kimliği Üzerine Bir İnceleme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2012), 1-41; Ömer Dinç, "Sünnî-Şîî Tezleri Arasında Bir Kur'an Tarihi Okuması -'Şehristânî Örneği'-", *Uslu İslam Araştırmaları* 22 (2014), 25-42; Mustafa Öztürk, *Tefsirin Hâlleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016); Recep Arpa, "Şehristânî'nin Mefâtihu'l-esrâr Adlı Tefsirinde Şahsî Mushaf lar ve Sûre Tertipleri", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 38 (01 Aralık 2017), 45-87; Recep Arpa, "Mefâtihu'l-Esrâr ve Mesâbilu'l-Ebrâr Adlı Tefsirin Şehristânî'ye Aidiyeti Meselesi", *Uslu İslam Araştırmaları* 27/27 (2017), 19-48.

¹⁵ Halil Çurak, *Abdülkerim Şehristânî'nin Kelâmî Görüşleri* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017); Zeynep Rençber, *Ebu'l-feth Muhammed eş-Şehristânî'de Mu'tezile ve Kolları* (Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Ümit Toru, *Olgu İle Kurgu Arasında Eş'ârî Geleneğin Şiilik İddiası* (Ankara: Astana yayınları, 2020).

1. Şehristânî'nin İtikâdî Mezhebi İle İlgili İleri Sürülen Görüşler

Tarih boyunca bir kısım âlimler kendi mezhepdaşları ya da muhalifleri tarafından başka mezhebe ya da ideolojiye mensup olmakla itham edilmişlerdir. Bu durum onların kendi dönemlerinde sıkıntılar yaşamalarına sebep olduğu gibi yanlış tanınmalarına da neden olmuştur.¹⁶ Şehristânî'nin içerisinde yaşadığı coğrafyanın farklı mezheplerden ve ırklardan insanların beraber yaşadığı bir zemin olması hasebiyle her türlü ithama uygun olduğunu söylemek mümkündür. O gerek yazdığı *el-Milel ve'n-nihâl*'de gerekse *Mefâtihu'l-esrâr*'da herhangi bir mezhep taassubuna girmediğinden âlimler onun itikâdî görüşüyle ilgili ikiye ayrılmış durumdadırlar. Onun Ehl-i sünnet'in fıkhıta Şâfiî itikatta Eş'arî kuluna mensup olduğunu savunanlar olduğu gibi onu Şîa'nın İsmâilî¹⁷ koluna hatta gulâtan ve ilhâd'dan¹⁸ sayanlar da olmuştur.¹⁹ *Mefâtihu'l-esrâr*'da o her iki ekole uygun görüşler serdetmiştir.

Mefâtihu'l-esrâr'da İmâmiyye Şîası'nın fikirleriyle kesişen imamet,²⁰ imam,²¹ vasi,²² hurufilik²³ gibi birçok görüş ve yoruma yer vermiş olması, Şehristânî'yi Şîilik ithamıyla karşı karşıya bırakmıştır.²⁴ O, reyle âyetleri yorumlama konusunda İmâmiyye'nin Ahbâriyye ekolüyle aynı çizgide yer almış olmasına rağmen²⁵ İmamlar'ın Kur'ân'la ilgili tefsirlerine muttali olmanın kendisine manevî bir güç kazandırdığını söylemiş ve yorum üretmiştir. Bununla Şîa'nın hikmet ve irfanına İmâmiyye'nin rivayetçi damarını katmış ya da İmâmiyye'nin tefsirdeki zâhirî yaklaşımını felsefî irfâna dayalı te'villerle

¹⁶ Örnek olarak bk. Ümit Toru, "Ashâbü'l-Hadîs Makâlât Geleneğinde İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Algısı" (V. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Velî Sempozyumu (Eş'arîlik), Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2018), 2/449 vd.

¹⁷ Şîa'nın İsmailiyye koluyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Farhad Daftary, *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 141 vd.

¹⁸ Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Müntehab min Mu'cemi şüyuhî'l-İmâm el-Hâfız Ebî Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî et-Temîmî*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir (Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1996), 1/1502.

¹⁹ Şehristânî'nin mezhebî kimliği hakkındaki görüşlerin ayrıntısı için bk. Mayer, "Şehristânî'ye Göre Kur'ân'ın Sırları: Bir Ön Değerlendirme", 100 vd; Öztürk, *Tefsirin Hâlleri*, 387 vd; Çurak, *Abdülkerim Şehristânî'nin Kelâmî Görüşleri*, 105 vd; Toru, *Olgu İle Kurgu Arasında Eş'arî Geleneğin Şîilik İddiası*, 45 vd.

²⁰ Örnek olarak bk. Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/184, 235, 240, 383. Ayrıca muhakkikin yazmış olduğu "Onun İmâmet Hakkındaki Görüşü" başlığına bk. Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 32-34.

²¹ Örnek olarak bk. Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/280, 350, 526.

²² Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/313.

²³ Örnek olarak bk. Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/120-124.

²⁴ Öztürk, *Tefsirin Hâlleri*, 418; Öztürk, "Şehristânî'nin Mezhebî Kimliği Üzerine Bir İnceleme", 33.

²⁵ Örnek olarak bk. Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/37, 46.

bâtînîleştirmiştir. Bunu yaparken de sürekli Ehl-i beyt imamlarına referansta bulunmuştur.²⁶

Şehristânî'nin çeşitli âyetlerin tefsirinde bâtinî-hurûfî te'viller üretmesi, âyetlere derin anlamlar yüklemesi, bazı Kur'ân kavramlarını kişilere hamlederek hitap cümleleri oluşturması, bazılarını sembolik anlamlar yükleyerek²⁷ İsmâilî terminolojiyle aynı doğrultuda kullanması, onun Bâtinî-İsmâilî olduğuna yorumlanmıştır.²⁸ Bununla birlikte bu yöntemi İmâmîyye'nin Ahbârî çizgisine felsefî bir derinlik kazandırma yolunda İsmâilî terimleri bir enstrüman olarak kullandığına yormak da mümkündür. Zira onun tefsirinde ortaya koyduğu kimlik, Bâtinî-İsmâilî kimlikten ziyade Şiî-İmâmî-Ahbârî bir kimliktir. Ayrıca o, tefsirinde Ehl-i sünnet düşüncesine uygun görüşler de serdetmiştir. Örneğin, Hz. Peygamber'in "Ümmetim 73 fırkaya ayrılacaktır. Onlardan bir tanesi fırka-i nâciye olup, diğerleri helak olacaktır."²⁹ hadisini aktardıktan sonra yaptığı şu yorum onun mezhebi aidiyeti hakkında ipucu vermekle birlikte kesin kanaat belirtmek için yeterli değildir: "Kâbe dışında diğer bütün yönelmeler iptal edildiği gibi Ehl-i sünnet ve'l-cemaat dışındaki bütün fırkalar da helak olmuştur." O, Ehl-i sünnet'i mezkûr hadisten hareketle Hz. Peygamber ve sahâbîlerinin üzerinde olduğu yol olarak açıklamaktadır.³⁰ Bu, onun tek bir mezhebe bağlı kalmadığına, aksine hangi mezhebe ait olduğuna bakmadan doğru bildiği görüşü savunan ilmî bir kişiliğe sahibi olduğunu ihsas ettirmektedir.³¹ Bununla birlikte bir kez daha vurgulamak gerekir ki tefsirinde –özelikle de esrar başlıklarında– yansıttığı kimlik ve özgünlük, ağırlıklı olarak Şîa eğilimine işaret etmektedir.³²

Son tahlilde Öztürk'ün de belirttiği gibi Şehristânî'nin Bâtinî-İsmâilî olduğu konusunda kesin bir yargıda bulunmak pek mümkün gözükmemektedir. Keza tefsirin nüzûl, nazım, tefsir, meânî, kelâm, fıkıh başlıkları altında kimi Sünnî müfessirlere yer yer atıfta bulunmuş olması da onun Ehl-i sünnet mensubu olduğunu söylemeyi mümkün kılacak güçte bir delil değildir. Buna karşın Küleynî ve Ayyâşî gibi Şiî-İmâmî yazarlara açıkça referansta bulunması, reyle tefsirin câiz olmadığı vurgusu, Ehl-i beyt telakkisi, Kur'an'ın cem'î ve tahrifi meselesi, imamet, tevellî-teberrî gibi

²⁶ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/45; Öztürk, "Şehristânî'nin Mezhebi Kimliği Üzerine Bir İnceleme", 35.

²⁷ Örnek olarak bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/78, 174, 251, 416, 417; 2/716, 874.

²⁸ Mesut Okumuş, "Muhammed b. Abdulkerim eş-Şehristânî, Mefâtîhu'l-esrâr ve mesâbîhu'l-ebrâr (Kitap Tanıtımı)", *İslami İlimler Dergisi* 5/1 (2010), 220.

²⁹ 73 fırka hadisi ile ilgili bk. Ahmet Keleş, "73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 3 (K 2005), 25 vd; Muhammet Emin Eren, "Bir Hadis Beş Yorum: 73 Fırka Hadisine Farklı Bazı Yaklaşımlar", *İslami Araştırmalar* 29/2 (2018), 331 vd.

³⁰ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/664.

³¹ Toru, *Olgu İle Kurgu Arasında Eş'ârî Geleneğin Şiilik İddiası*, 48-55.

³² Öztürk, "Şehristânî'nin Mezhebi Kimliği Üzerine Bir İnceleme", 36.

konularla³³ ilgili fikirleri Şehristânî'nin Şîî-İmâmî geleneğe mensubiyetini değilse de en azından muhabbet ve meylini göstermektedir.³⁴ Bu sevgi ve yöneliş ya özsel ve içtenliklidir ya da Şîî çevrelere sempatik görünmek niyetine mebni olabilir.³⁵ Bütün bu açıklamalardan sonra yaygın kabule göre Şehristânî, Ehl-i sünnet'in Şâfiî ve Eş'arî koluna mensup olmasına rağmen İmam Şâfiî (ö. 204/820), Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014), Sa'lebî (ö. 427/1035) gibi Ehl-i beyt'e sevgi besleyen âlimlerden olduğunu söylemek mümkündür.³⁶

2. *Mefâtîhu'l-esrâr*'da Ehl-i Beyt'in İzleri

Şehristânî tefsirinin Ehl-i sünnet tefsirleriyle uyuşan birçok yönü bulunmaktadır. Ancak kitabın orijinal kısmını âyetlerin esrârını açıkladığı başlıklar oluşturduğundan bu makalede esrar bölümlerine yoğunlaşılacaktır. Şehristânî, bahsi geçen başlıklardaki görüş ve yorumların kaynağının Ehl-i beyt³⁷ imamları olduğunu şöyle açıklamaktadır: “Ben tefsirde ‘ehlü'l-Kur’ân dedi ki, ‘esrâr sahipleri dedi ki’ ya da âyetin manasından bir isim türettiğimde onunla -Allah korusun- kendimi kastetmiyorum. Onunla Ehl-i beyt'in siddıklarını kastediyorum. Zira onlar esrâra vakıf seçkin kişilerdir.”³⁸ Binaenaleyh tefsirinde onların izlerini yoğun bir şekilde görmek mümkündür.

O, tefsirinde bazen hadis sözcüğü yerine haber kelimesini tercih ederek “haberde geldiği üzere” “haberde” gibi ifadeler kullanmıştır. “Haber” ifadesini kullandığı rivayetler incelendiğinde ekserisinin Şîa kaynaklarında geçtiği görülmüştür. Örneğin, Bakara sûresinin 154. âyetini tefsir ederken “Kur’ân diridir. Gece gündüzün aktığı gibi akar.”³⁹ ifadesinin yakın anlamlısını Muhammed Bâkır el-Meclisî (ö.1110/1698) *Biharü'l-envâr*'da aktarmıştır.⁴⁰ Buradan hareketle haberle Şîa rivayetlerini kastetmiş olabileceği sonucunu çıkarmak mümkündür.

³³ Mezkûr konularla ilgili tefsirin “Mefâtîhü'l-Furkân” adlı mukaddimesine bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/6-67.

³⁴ Toru, Olgu İle Kurgu Arasında Eş'arî Geleneğin Şîilik İddiası, 55 vd.

³⁵ Öztürk, *Tefsirin Hâlleri*, 423.

³⁶ Muhammed Ali Âzerşeb, “Ehl-i Beyt fi Re'yi Sâhibi el-Milel ve'n-Nihâl”, *Turâsenâ* 12/4 (1367), 21.

³⁷ Ehl-i sünnet ve İmâmiyye Şiası'nın Ehl-i beyt kavramına yükledikleri anlamlar için bk. Hasan Gümüšoğlu, “Ehl-i Sünnet ve İmâmiyye Şiasının Ehl-i Beyt Kavramına Yükledikleri Anlamlar”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (15 Aralık 2014), 292 vd.

³⁸ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/45.

³⁹ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/677.

⁴⁰ Muhammed Bâkır b. Muhammed Tâkî el-Meclisî, *Bihârü'l-envâr* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsi'l-Arabî, 1403), 35/404.

2.1. Kur'ân'ın Ehl-i Beyt'le Anlaşılacağı İle İlgili Rivayetler Aktarması

Şehristânî, tefsirinin esrâr bölümlerinde, ilmin asıl kaynağının Hz. Ali ve onun soyundan gelen Ehl-i beyt imamları olduğunu, Kur'ân'ın onların görüşleriyle anlaşılabilirliğini vurgulayarak reyle tefsir yapmaya karşı çıkmaktadır. Mukaddimenin dördüncü bölümünde kıraatlerle ilgili bilgi verirken “Kur'ân'ı kendi görüşüyle açıklayan doğru da açıklasa hata etmiştir. Hata eden cehennemdeki yerini hazırlasın.”⁴¹ ile “Kur'ân'ı kendi görüşüyle açıklayan cehennemdeki yerini hazırlasın.”⁴² rivayetlerine, mukaddimenin on ikinci bölümünde Kur'ân'ı tefsir etmenin şartlarını açıklarken bir adamın es-Sâdık'a bizim yanımızdaki bazıları “Kitap, *Bilmiyorsanız bir zikir ehline/bilene sorunuz.*”⁴³ hakkında şunu söylemektedirler: Zikir, Tevrat'tır. Zikir ehli de Yahudi âlimleridir.” Bunun üzerine es-Sâdık, “Allah'a yemin olsun ki bununla bizi dinlerine çağırıyorlar. Hâlbuki -Allah'a yemin olsun ki- Allah'ın sorunların çözümü için başvurmayı emrettiği zikir ehli biziz.” Hz. Ali'den de “Biz zikir ehliyiz.” dediği rivayet edilmiştir.⁴⁴ Bu rivayeti Feyz-i Kâşânî⁴⁵ ve Meclisî⁴⁶ kendi hadis koleksiyonlarında Şehristânî'den rivayet etmişlerdir. Benzer rivayeti Küleynî de el-Bâkır'dan⁴⁷ nakletmiştir.⁴⁸ “Biz zikir ehliyiz.” rivayeti Hz. Ali'nin yanı sıra es-Sâdık'a da nispet edilmiştir. Bir rivayette es-Sâdık, “Zikir, Muhammed'dir (as). Biz de onun sorumlu ehliyiz.” demektedir.⁴⁹ Aynı doğrultuda Ali er-Rızâ da “Zikir ehli ve sorumlu olanlar bizleriz.” demektedir.⁵⁰ Bütün mezkûr rivayetlerle Şehristânî, Kur'ân'ın Ehl-i beyt imamlarının rivayetleriyle anlaşılacağına, bilinmeyen konularda ve âyetlerin tefsirinde onlara başvurulması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Şehristânî'ye göre Kur'ân âyetlerindeki zıtlıklar ve tertip; hayır-şer, dost-düşman, mü'min-kâfir, iyi-kötü gibi olan yaratılmışların fitratı üzerine kurulmuştur. Her kıssada mutlaka iki zıt kutupla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Nitekim onun aktardığına göre es-Sâdık bu zıtlıklardan dost ve düşmanı şu şekilde açıklamaktadır: Kur'ân'ın yarısı bizim hakkımızda, yarısı da düşmanımız hakkındadır. Düşmanımız hakkında olan da bizim

⁴¹ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/37.

⁴² Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/46.

⁴³ Nahl 16/43.

⁴⁴ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/66.

⁴⁵ Mollâ Muhsin Muhammed b. Şâh Murtazâ b. Şâh Mahmûd-ı Kâşânî Feyz-i Kâşânî, *el-Vâfi* (İsfahan: Kütüphane-i İmâm Emîrül-Mu'minin, ts.), 3/526.

⁴⁶ Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 23/172.

⁴⁷ Makalede boyunca el-Bâkır ile İmâm Muhammed el-Bâkır kast edilmiştir.

⁴⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk er-Râzî Küleynî, *el-Kâfî* (Kum: Dâru'l-Hadîs, 1429), 1/525.

⁴⁹ Küleynî, *el-Kâfî*, 1/522.

⁵⁰ Küleynî, *el-Kâfî*, 1/523.

hakkımızdadır.⁵¹ Onun görüşünü desteklemek için aktarmış olduğu mezkûr rivayet Şîa kaynaklarında geçmemekle birlikte yakın anlamlısı Hz. Ali'den şu şekilde rivayet edilmiştir: “Kur’ân üçlüler olarak nazil olmuştur. Üçte biri bizim hakkımızda üçte biri düşmanımız hakkındadır. Üçte biri sünen ve kıssa üçte biri de ferâiz ve ahkâmıdır.”⁵² es-Sâdık da “Kur’ân dört tane çeyrekten müteşekkil olarak nazil olmuştur: Dörtte biri bizim hakkımızda dörtte biri düşmanlarımız hakkındadır. Dörtte biri sünen ve kıssa dörtte biri de farâiz ve ahkâmlardan oluşmaktadır.”⁵³ Keza es-Sâdık, Allah’ın kitabı ibretler, işaretler, letâifler ve hakikatler olmak üzere dört konuyu kapsamaktadır.⁵⁴ Meclisî, mezkûr rivayete ek olarak şu bilgileri de aktarmaktadır: İbare, avam için, işaret havas için, letâif evliyalar, hakikatler peygamberler içindir.⁵⁵ Bütün bu açıklamalarla Şehristânî, Kur’ân’ın imân-küfür, mü’min-kâfir, zâhir-bâtın, iyi-kötü, güzel-çirkin, gibi çift yönlü olduğunu belirtmekte ve tefsiri boyunca âyetlerin açıklamalarında bu yönler işaret ederek bunların imamlar vasıtasıyla anlaşılabileceğini vurgulamaktadır.

Şehristânî, İmâmiyye’nin birinci imam olarak kabul ettiği Hz. Ali’nin ilmî ve Kur’ânî birikimine vurgu yapan birçok rivayet aktarmaktadır. Bunlardan birkaçını zikretmek önem arz etmektedir: “Beni kaybetmeden önce bana soru sorunuz. İki levhada olanı benden daha iyi bilen bilmiyorum.”⁵⁶ Bu rivayetin yakın anlamlısını farklı lafızlarla Süleym b. Kays,⁵⁷ İbn Bâbeveyh,⁵⁸ Tûsî,⁵⁹ Tabersî,⁶⁰ İbn Ebü’l-Hadîd⁶¹ ve Meclisî’nin⁶² eserlerinde bulmak mümkündür. Yine Hz. Ali’nin, “Allah’a yemin olsun ki her âyetin kimin hakkında ve ne zaman indiği bilgisine sahibim. Allah bana akleden bir kalp ve soru soran bir dil ihsan etmiştir.”⁶³ Ayrıca İbn Mes’ûd’un Hz. Ali’nin birikimine vurgu yapan şu sözünü de aktarmak suretiyle Ehl-i beyt imamlarıyla ilgili görüşüne destek getirmektedir: “Kur’ân yedi harf üzerine nâzil olmuştur. Onun her

51 Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, 1/56.

52 Küleynî, *el-Kâfi*, 4/659.

53 Küleynî, *el-Kâfi*, 4/660.

54 Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, 1/68.

55 Meclisî, *Bihârü’l-envâr*, 89/103.

56 Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, 1/67.

57 Süleym b. Kays el-Hilâlî, *Kitâbu Süleym b. Kays el-Hilâlî*, thk. Muhammed Bâkır ez-Zencânî (Kum: Menşûrâtü Delili Mâ, 1428), 2/802, 942.

58 Ebû Ca’fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin İbn Bâbeveyh, *el-Emâlî* (Tahran: Kitâbçî, 1418), 133.

59 Ebû Ca’fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî Tûsî, *el-Emâlî* (Kum: Dâru’s-Sekâfe, 1414), 58.

60 Ebû Alî Eminüddîn (Emînü’l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî, *el-İhticâc ala Ehl-i’l-Lucâc*, thk. Muhammed Bâkır el-Horasân (Meşhed: Nâşir-i Murtezâ, ts.), 261.

61 Ebû Hâmîd İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed el-Medâinî İbn Ebü’l-Hadîd, *Şerhu Nehcü’l-Belâğa li İbn Ebü’l-Hadîd* (Kum: Mektebu Âyetullah el-Me’reşî en-Necefî, 1404), 12/197.

62 Meclisî, *Bihârü’l-envâr*, 10/117-128.

63 Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, 1/65.

harfinin zâhir ve bâtın anlamı vardır. Ali'nin yanında zâhir ve bâtının hepsi yer almaktadır."⁶⁴ Hz. Ali de, "Her âyetin zâhir, bâtın, hadd ve matla' olmak üzere dört manası vardır. Zâhiri, tilavet etmek; bâtını, anlamak içindir. Haddi, helal ve haramın ahkâmını açıklamak; matla', Allah'ın onunla ibadet etmesindeki muradını beyan etmek içindir."⁶⁵ Başka bir sözünde Hz. Ali yukarıdaki sözünü açıklar mahiyette şunları söylemektedir: "Kur'ân'ın zâhiri zarif/hoš, bâtını derindir. İlginçlikleri ve harikaları asla bitmez. Gariblerin de karanlıkları ancak onunla aydınlanır."⁶⁶ es-Sâdık yaptığı bâtınî yorumların yanlış anlaşılmasının önüne geçmek için "Bizim helalimiz de haramımız da Allah'ın kitabındandır."⁶⁷ demiştir.

Şehristânî, Kur'ân ve Hz. Peygamber'in ailesinin bir bütün olduğunu birbirlerinden asla ayrılmayacağını vurgulayan birçok rivayet aktarmıştır. Örneğin, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki hac farızası merasimine katılan Ebû Zer, insanlar tavafa başlarken Kâbe'nin kapısında durup kapı halkalarından birine tutunarak üç kere şöyle dediğini aktarmaktadır: "Ey insanlar! Toplanınız ve dinleyiniz. Beni tanıyan tanır. Beni tanımayanlar için söylüyorum. Ben Ebû Zer el-Gıfârî'yim. Resûlullah'tan işittiğimi size anlatacağım. O vefat edeceği sırada şöyle buyurdu: 'Ben sizin aranızda iki ağırlık bırakıyorum. Allah'ın kitabı ve ailem. Onlar Kevser havuzunda bana kavuşuncaya kadar ayrılmazlar.' İki elindeki işaret parmaklarını bir araya getirerek yaklaştırıp eşitleyip şöyle dedi: 'Ben bunlar gibi demiyorum. Bilakis sağ elindeki orta parmakla başparmağı birleştirerek söyledi. Çünkü onların birisi diğerini geçmektedir. Dikkat ediniz. O ikisinin aranızdaki örneği Nûh'un gemisi gibidir. Binen kurtulur, terk eden boğulur.' buyurdu."⁶⁸ Ebû Zer'in Kâbe'nin kapısının halkalarından tuttuğu ile ilgili rivayet ile sefine hadisini farklı lafızlarla Meclisî, *Bihâr*'da nakletmiştir.⁶⁹ Bütün bu açıklamalarla Şehristânî, Kur'ân'ın Ehl-i beyt aracılığıyla anlaşılacağını, onun tefsiri için Ehl-i beyt'in otorite ve asıl kaynak olduğunu beyan etmektedir. Kendisi de tefsirinde onlardan olabildiğince yararlanmaya çalışmıştır.

⁶⁴ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/65; Allâme Abdülhüseyin el-Emînî, *el-Çadîr fi'l-kitâbi ve's-sünneti ve'l-edeb* (Tahran: Dârü'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1366), 2/45.

⁶⁵ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/67; Mollâ Muhsin Muhammed b. Şâh Murtaşâ b. Şâh Mahmûd-ı Kâşânî Feyz-i Kâşânî, *Tefsîrî's-sâfi*, thk. Hüseyin A'lemî (Tahran: Mektebetü's-Sadr, 1415), 1/31.

⁶⁶ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/148; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehcü'l-Belâğa*, 1/288.

⁶⁷ Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed b. Mansûr el-Kâdî et-Temîmî el-Kayrevânî Nu'mân b. Muhammed, *De'â'imü'l-İslâm ve zikrû'l-helâl ve'l-harâm ve'l-kadâyâ ve'l-ahkâm 'an ehli beyti Resûlillâh 'aleyhi ve 'aleyhim efdalü's-salât.*, thk. Âsaf Ali Asgar Feyzî (Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1963), 1/50; Öztürk, "Şehristânî'nin Mezhebî Kimliği Üzerine Bir İnceleme", 1/65.

⁶⁸ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/66-67.

⁶⁹ Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 23/120; 23/130.

2.2. Âyetlerin Tefsirinde İmamların Görüşünden Yararlanması

Şehristânî tefsirinde imamların görüşüne ayrı bir önem vermekte Allah'ın kitabını Hz. Peygamber'e indirdikten sonra onlarla muhafaza ettiğini, Kur'ân'la Ehl-i beyt'in asla birbirinden ayrılmayacağını çeşitli vesilelerle vurgulamaktadır.⁷⁰ O, tefsirinde -özellikle de esrâr başlıklarında- Hz. Peygamber'in sözünden hemen sonra Hz. Ali'nin sözüne yer vermeye çalışması da bunun işaretidir.⁷¹ Ayrıca Ehl-i beyt'in ilmî birikiminden faydalanmadan aklî çıkarımlarla âyetlerin tefsir edilemeyeceği fikrini desteklemek için Hz. Ali ile ilim ehlinen birisi arasında geçen şu diyalogu delil olarak aktarmaktadır: "İlim ehlinen birisi ilmiyle tefsir yapabileceğini ileri sürünce Hz. Ali, ona şu soruları sordu: 'Mü'min ve kâfirin ilahı kimdir?' adamın 'Allah' cevabına Hz. Ali doğru söylediğini beyan ettikten sonra şu soruyu sordu: 'Mü'min ve kâfirin mevlâsı kimdir?' bu soruya da aynı cevabı verince Hz. Ali onun yanıldığını şu âyetle beyan etti: '*Allah iman edenlerin mevlâsıdır, kâfirlerin hiçbir dostu yoktur.*'"⁷² Daha sonra Hz. Ali, adamı âyetlerin umum ve hususu konusunda imtihan ettikten sonra bu konularda bilgi sahibi olmadığını ona hissettirdi.⁷³ Böylelikle onun akli çıkarımlarla tefsir yapmasına engel olmaya çalıştı.

Hz. Ali'nin ilmî birikimi ile ilgili aktarmış olduğu örneklerden birkaçına yer vermek yararlı olacaktır. Şehristânî, Bakara sûresinin 60. âyetini açıklarken Hz. Ali, "Allah, Hz. Peygamber'i vefat ettirince Hz. Peygamber, diğer peygamberlerin ümmetleri için bıraktığını bıraktı. Dinde muğlak hiçbir şey bırakmadı. Rabbinizin kitabı artık yanınızdadır. Bu kitapta, Allah'ın helal ve haramları, faziletleri ve farzları, nâsîh ve mensûhu, ruhsat ve azimet yerleri, özel ve genel anlamları, ibret ve örnekleri, şartlı ve şartsız olanları, muhkem ve müteşâbihleri apaçık bir şekilde açıklanmıştır. Kapalı anlatımları ve zor olanları açıklanmıştır..."⁷⁴ Şehristânî, Hz. Ali'nin ilmi birikiminin Kur'ân'la sınırlı olmadığını diğer dinler hakkında da derin bilgi sahibi olduğunu Hz. Ali'nin şu sözünü aktarmak suretiyle ihsas ettirmektedir: "Üzerinde oturacak bir kürsü benim için konulsa Tevrat ehli için Tevrat'la, İncil ehli için İncil'le, Kur'ân ehli için Kur'ân'la hüküm verebilirim."⁷⁵ Bahis konusu rivayeti Meclisî, *Bihâr'da* aktarmıştır.⁷⁶ Bunlar vb. rivayetlerle ilmin

⁷⁰ Örnek olarak bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/14.

⁷¹ Örnek olarak bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/195; 2/779.

⁷² Muhammed 47/11.

⁷³ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/51.

⁷⁴ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/375; İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehcü'l-Belâğa*, 1/116-117; Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 89/33.

⁷⁵ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/67.

⁷⁶ Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 109/36.

kapısı olarak gördüğü Hz. Ali'nin fikir ve düşüncelerinden Kur'ân tefsirinde faydalanılması gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁷

Şehristânî'ye göre Kur'ân'ın nazil oluşu onun âlemlerden herhangi bir âlemde var oluşuna delildir. Her sûre, âyet ve kelime nazil olmadan önce varlığının hissî değil akli olduğunu imamlardan aktarılan şu rivayete dayandırmaktadır: "Kur'ândiridir. Gece ile gündüzün aktığı gibi akmaktadır."⁷⁸ Hûû tefsirinde bu rivayeti es-Sâdık'a⁷⁹ Meclisî ise el-Bâkîr'a isnad etmiştir.⁸⁰ Şehristânî mukaddimesinde Kur'ân'ın öneminden bahsederken es-Sâdık'ın şu sözüne yer vermiştir: "Her şeyin bir baharı vardır. Kur'ân'ın baharı da Ramazan ayıdır."⁸¹

Şehristânî, bismelenin faziletiyle ilgili açıklama yaparken es-Sâdık'ın şu sözüne yer vermektedir: "Gözün merceği ve beyazlığının yakınlığı gibi besmele ile dua eden kişi de Allah'ın ism-i azamına o derece yakın olmuştur."⁸² Yakın anlamlısını Ayyaşî tefsirinde "Besmele Allah'ın en büyük ve en yüce ismidir."⁸³ şeklinde aktarmıştır. es-Sâdık, Mufaddal'a "Ey Mufaddal! Besmele ve ihlasla insanlardan korun. Onları sağına, soluna, önüne, arkana, üstüne altına oku. Zâlim bir yöneticinin huzuruna girdiğinde ona bakarak üç defa oku. Sol elinle düğüm at oradan ayırmadıkça düğümü çözme."⁸⁴ Şehristânî'nin aktardığı bu rivayet *el-Kâfi*'de geçmektedir.⁸⁵ Fakihler arasında bismelenin gizliden mi açıktan mı okunacağı meselesi ihtilafli bir konudur. Şehristânî, bu konuyla ilgili görüşünü açıklarken, Ehl-i beyt'in sahih rivayet kaynaklarında nakledildiğine göre Resûlullah ve onun imam olan evlatları Kur'ân'ın açıktan/cehri okunduğu bütün namazlarda Fatihâ ve sûreden önce her rekâta besmeleyi açıktan, kıraatın gizli yapıldığı yerlerde de gizli/hafî okumuşlardır. Fâtıma'nın çocukları bunun üzerine icma etmişlerdir. Ayrıca es-Sâdık'ın, "Takiyye benim ve atalarımın dinidir. Ancak üç şeyde takiyye olmaz. Sarhoş edeni içmek, mest üzerine mesh yapmak ve besmeleyi açıktan okumak."⁸⁶ Şehristânî'nin aktarmış olduğu bu rivayet *Bihâr*'da geçmektedir.⁸⁷ Onun aktarmış olduğu "Besmele Kur'ân'dan bir âyetti şeytan

⁷⁷ Hz. Ali'nin ilmi birikimine vurgu yapan başka örnekler için bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/394, 413, 470.

⁷⁸ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/763.

⁷⁹ Ebû'l-Kâsım el-Müsevî el-Hûû, *el-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* (Envârü'l-Hüdâ, 1981), 22.

⁸⁰ Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 35/404.

⁸¹ Küleynî, *el-Kâfi*, 4/664; Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/8.

⁸² Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/74.

⁸³ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/74.

⁸⁴ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/74.

⁸⁵ Küleynî, *el-Kâfi*, 4/650.

⁸⁶ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/74-75.

⁸⁷ Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 82/81.

onu çaldı.”⁸⁸ rivayetinin yakın anlamlısı Ayyâşî tefsirinde Hz. Ali’den şu şekilde nakledilmiştir: “Besmele, Allah’ın kitabından bir âyetti. Şeytan onu unutturdu.”⁸⁹

Şehristânî, insan sözcüğünün Kur’ân’da umum ve husus ifade ettiğini belirttikten sonra hususla ilgili es-Sâdık’ın şu sözüne yer vermektedir: “Biz insanız, Şîa’mız insana benzer, onların dışındakiler maymundur.”⁹⁰ Rivayetin yakın anlamlısı *el-Kâfî*⁹¹ ve *Bihâr*’da⁹² Hz. Ali’nin emriyle Hz. Hüseyin’in verdiği cevapta geçmiştir. Şehristânî tefsirinde mezkûr rivayeti es-Sâdık’a⁹³ izafe ettiği gibi el-Bâkır’a⁹⁴ da izafe etmiştir.

Müfessir, Bakara sûresinin 102. âyetin tefsirine başlarken nazm başlığında şu rivayete yer vermiştir: “Hatipler, Allah ve şeytan hakkında konuşanlar olmak üzere ikiye ayrılır. Onlardan hangisini dinleyenler ona ibadet etmiş olurlar.”⁹⁵ Rivayetin yakın anlamlısını Küleynî, el-Bâkır’a isnad etmiştir.⁹⁶

Şehristânî; İsmâiliyye’nin üçüncü, İmâmiyye/İsnâaşeriyye’nin dördüncü imam olarak kabul ettiği Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn’in (ö. 94/712) hem görüşlerinden hem de ondan vârid olan dualardan yararlanmıştı. Örneğin, Bakara sûresi 73. âyeti tefsir ederken “Onun bir kısmıyla vurunuz.” Bunun hayvanın hangi kısmı olduğu ile ilgili görüşleri aktarırken Süddî’nin görüşüne Ali b. Hüseyin b. Ali’nin görüşünü destek olarak getirdiği “hayvanın kaba et ve kuyruğu ile vurunuz” görüşüne yer vermektedir.⁹⁷ Ayrıca Bakara sûresi 117. âyeti tefsir ederken esrâr başlığında “Allah bir şeyin olmasını istediği zaman ona ol der, o da olur.” Allah âyette “قضي” kelimesini “قول”dan önce kullanmıştır. Zeynelâbidîn duasında bunu şu şekilde kullanmıştır: “Sana itaat emekle kaza/hüküm gerçekleşir. Senin iradenle eşyalar devam eder. O, sen söylemeden emrinle yürür. Vahyin olmaksızın iradenle sakınır.”⁹⁸ Hz. Âdem’in rabbinden aldığı kelimelerle tövbe etmesinden⁹⁹ bahsederken

⁸⁸ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 1/75.

⁸⁹ Muhammed b. Mes’ûd el-Ayyâşî, *Tefsîrû’l-‘Ayyâşî*, thk. Hâşim Resûlî (Tahran: Mektebetü’l-İlmiyyeti’l-İslâmiyye, 1380), 1/21.

⁹⁰ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 1/171; Şehristânî aynı rivayeti farklı bağlamlarda da kullanmıştır. bk. Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 1/98, 171; 2/813.

⁹¹ Küleynî, *el-Kâfî*, 15/556.

⁹² Meclisî, *Bihârü’l-envâr*, 24/95.

⁹³ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 1/171.

⁹⁴ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 1/98.

⁹⁵ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 1/482.

⁹⁶ Küleynî, *el-Kâfî*, 12/792.

⁹⁷ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 1/411.

⁹⁸ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 1/535; Meclisî, *Bihârü’l-envâr*, 95/19.

⁹⁹ el-Bakara 2/37.

Zeynelabidîn'in tövbeye getirmiş olduğu şu tanıma yer vermektedir: "Tevbe, halktan yüz çevirip hakka yönelmektir."¹⁰⁰

Şehristânî, tefsirinde Zeynelabidîn'in şu dualarına yer vermiştir: "Her şey, söylemene gerek kalmadan sırf dilemenle emir almakta, nehyine ihtiyaç duyulmadan sırf iradenle sakınmaktadır."¹⁰¹ "Bütün işler senin elinden takdirinle sadır olmaktadır. Her şey sana boyun eğmekle mükelleftir ve affına muhtaçtır."¹⁰²

Şehristânî âyetlerin tefsirinde bazen Ehl-i sünnet ve Şîa mezheplerinde geçen ortak rivayetlere de değinmektedir.¹⁰³ Bütün mezkûr rivayetler göstermektedir ki onun tefsirinin merkezinde Ehl-i beyt imamları yer almaktadır. İki ekolü tefsirinde bir araya getirmek suretiyle mütekâmil bir tefsir kaleme almaya çalıştığı söylenebilir.

2.3. Ehl-i Beyt ve Şîa'yı Çağrıştıran İfadeleri/Rivayetleri

Şehristânî, âyetlerin Ehl-i beyt imamlarının görüşleriyle anlaşılabilirliğini savunduğundan tefsirinde onların görüşlerini yansıtan birçok rivayet ve görüş bulmak mümkündür. Konu ile ilgili birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. O, Kur'ân'ın cem'î meselesini ele alırken münafıklardan yetmiş kişinin tam isimlerinin Tevbe sûresinde açıkça geçtiğini belirttikten sonra ismi geçenlerin çocuklarına olan şefkatinden dolayı Allah'ın onların isimlerinin geçtiği âyetleri nesh ettiğini belirtmektedir.¹⁰⁴ Küleynî, *el-Kâfi*'de bu kişilerin Kureyş'ten olduğu bilgisine yer vermektedir.¹⁰⁵

Bakara sûresinin 34. âyetinin tefsirini yaparken esrâr başlığında zıtlıklardan bahsederek Allah'ın yarattığı ilk şeyin akıl olduğunu, aklın verilen emir doğrultusunda yönelme ve geri dönme melekelerine sahip olduğunu belirttikten sonra şu rivayeti aktarmaktadır:¹⁰⁶ "Allah akli yarattıktan sonra ona yönel dedi o da yöneldi. Dön dedi, o da döndü."¹⁰⁷ Şehristânî, aynı rivayeti şu bilgileri verdikten sonra tekrar kullanmıştır: "Allah mahlûkatıyla dinine delil getirmek için dinini mahlûkatın yaratılışı gibi tesis etti."¹⁰⁸ Bu yaratılış,

¹⁰⁰ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/301.

¹⁰¹ Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib Zeynelâbidîn, *es-Sahîfetü'l-kâmiletü's-seccâdiyye*, çev. Mir Seccat Karakuş (İstanbul: Kevser Yayınları, 2013), 151; Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/1085.

¹⁰² Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 83/318; Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/535. Zeynelâbidîn'in başka bir dua örneği için bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/1012.

¹⁰³ Örnek olarak bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/222-223.

¹⁰⁴ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/11.

¹⁰⁵ Küleynî, *el-Kâfi*, 4/667.

¹⁰⁶ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/278.

¹⁰⁷ Küleynî, *el-Kâfi*, 1/24, 43.

¹⁰⁸ Ayrıca bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/257.

emrin esası ve temelidir. Emir ve din aynı bâbtandır. Yaratılış ve şeriat da aynı bâbtandır. Melekler yaratılışın, peygamberler dinin araçlarıdır. Emir, yaratılışın kaynağıdır. Yaratılış da dinin göstergesidir..¹⁰⁹ Mezkûr örnekte görüldüğü üzere Şehristânî tefsirinde iman-küfür, iyi-kötü, cennet-cehennem gibi birçok zıtlıkları beraber işlemektedir. Ehl-i sünnet ve Şîa'nın klasik eserleri bu yöntemi sıklıkla kullanmaktadır. Örneğin, “Doğrularla beraber olun.”¹¹⁰ âyetinden sonra Şehristânî, âşıkların aradığı gibi doğru olanları aradığını, Hz. Mûsâ gibi Allah'ın sâlih kullarından birisini bulduğunu ondan yaratılış, emir-nehî, zıtlık-tertib üslubunu, umum-husus ilimlerini öğrenip doyum noktasına ulaştığını belirtirken isim vermese de Ehl-i beyt'ten bir âlimden bahsettiği anlaşılmaktadır.¹¹¹

Şehristânî'nin zıtlıklarla ilgili takip ettiği metodu münafıklardan bahsederken de sürdürdüğü görülmektedir. O, münafıklar konusunu işlerken Hz. Peygamber'in on bir kişi için “Kâbe'nin örtüsüne yapıştığını görseniz bile onları öldürünüz.”¹¹² dediğini aktardıktan sonra münafıkların tanınmasını Hz. Ali'nin buğzuna bağlayan şu rivayete yer vermiştir: “Seni sadece mü'min ve muttakiler sever, sana ancak münafık ve şakiler buğz eder.”¹¹³ Rivayetin yakın anlamlısını İbn Bâbeveyh, *İlel'*de nakletmiştir.¹¹⁴

Şehristânî, ittifakla Allah resûlünü inkâr etmek Allah'a şirk sayılabilir. Zira ondan aşağı kalmamaktadır. Aynı şekilde Allah'ın velilerine düşmanlık yapmak da Allah'a şirk sayılabilir. Çünkü Allah, “Kim benim dostuma eziyet ederse ona harp ilan ederim.”¹¹⁵ buyurmuştur. Bu ifadelerden sonra o, “Nübüvvetle birlikte olan tevhid asıl tevhiddir. Velayetle olan nübüvvet gerçek nübüvettir.”¹¹⁶ demek suretiyle Şîa düşüncesini çağrıştırmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'in kalbine işaret ederek “İmân sırdır. İslamiyet alanıyettir/açıklıktır.”¹¹⁷ buyurduğunu aktarmak suretiyle Şîa fikrini sürdürmektedir. Onun aktarmış olduğu “Bir kişi Allah yolunda şehit olsa bile her iyinin üstünde bir iyi vardır.”¹¹⁸ rivayeti İsmâilî mezhebinin önemli kitabı *De'âimü'l-İslâm*'da geçmektedir.¹¹⁹

¹⁰⁹ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 2/1075.

¹¹⁰ et-Tevbe 9/119.

¹¹¹ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/37-38; Öztürk, “Şehristânî'nin Mezhebî Kimliği Üzerine Bir İnceleme”, 1/5.

¹¹² Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 21/105, 131.

¹¹³ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/85.

¹¹⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin İbn Bâbeveyh, *İlelü's-şerâi'* (Kum: Mektebetü Dâverî, 1427), 1/145.

¹¹⁵ Küleynî, *el-Kâfi*, 1/353; 4/74.

¹¹⁶ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/436-437.

¹¹⁷ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/135; Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 65/239.

¹¹⁸ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/181.

¹¹⁹ Nu'mân b. Muhammed, *De'âimü'l-İslâm*, 1/343.

Şehristânî, Talak sûresinin 2. ve 3. âyetlerinin tefsirinde konuyu Ehl-i beyt'e getirmektedir. Allah'ın Hz. Peygamber'in pak soyundan Hz. Ali ve Hz. Fatıma'yı bahsettiğini, Hz. Ali'nin Safâ'nın berraklığı, Hz. Fâtıma'nın da Merve'nin saygınlığı gibi olduğunu, âşıkların onların etrafında dolaştığını, onları sevmek için uğraş göstermenin hac gibi olduğunu izah ettikten sonra şu âyete yer vermektedir: "İşte böylelerinin çabası şükre şayandır."¹²⁰ Allah'ın sa'y edenlerin çabalarını buna benzer şekilde kabul ettiğini beyan etmektedir.¹²¹ Görüldüğü üzere Şehristânî burada âyette geçen sembollere Şîî jargona mutabık sayılabilecek bâtinî¹²² yorumlar getirmiştir.

Şîî düşünceyi çağrıştıran rivayetlere şunları da örnek vermek mümkündür: "Sizden biriniz bir taşı sevse onunla haşır olacaktır. Allah kişiyi sevdiği ile beraber haşredecektir."¹²³, "Yezid ateşin imamıdır."¹²⁴ Görüldüğü üzere dinler ve mezhepler tarihi kimliğiyle meşhur olan Şehristânî, İslam fırkalarıyla ilgili geniş bilgi ve müktesebata sahip olduğunu tefsirinde ustalıkla işleyerek göstermektedir.

3. Ehl-i Beyt'i Öven Rivayetlere Yer Vermesi

Şehristânî tefsirinin esrâr başlıklarında Ehl-i beyt'i öven birçok rivayet bulmak mümkündür. Kur'ân'ın cem'î meselesini¹²⁵ ele alırken Ehl-i beyt'i öven şu rivayete yer vermektedir: "Aranızda iki ağırlık bırakıyorum. Allah'ın kitabı ve ailem -bir rivayette de Ehl-i beyt'im- onlara yapıştığınız müddetçe asla sapıtmazsınız. Onlar Kevser havuzunda bana kavuşuncaya kadar birbirinden ayrılmazlar."¹²⁶ Müfessir, bu rivayeti tefsirin birkaç yerinde aktarmıştır.¹²⁷ Bakara sûresi 123. âyeti tefsir ederken bu hadisi aktardıktan sonra şu açıklamalarda bulunmaktadır: Onlar, başkalarına verilmeyen hak kitabın kendilerine verildiği kimselerdir, onu hakkıyla tilavet etmekte ve gerçeği ile bilmektedir. Onlar kitaba gerçekten iman eden, helalini helal, haramını haram bilenlerdir.¹²⁸ Şehristânî, Hz. Peygamber ve ailesinin hayrın

¹²⁰ İsrâ 17/19.

¹²¹ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 2/687.

¹²² Bâtinî kavram için bk. Avni İlhan, "Bâtiniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5/190-194; Ahmet Yıldırım, "Kur'ân ve Sünnete İşâri ve Bâtinî Yaklaşımlar", *İslam Geleneğinde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet*, ed. Bünyamin Erul (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020), 222 vd.

¹²³ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 2/707.

¹²⁴ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/356.

¹²⁵ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/14.

¹²⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Furuğ Saffâr, *Besâ'irü'd-derecât* (Beirut: Şirketü'l-Alemi li'l-Matbuât, 2010), 413; İbn Bâbeveyh, *el-Emâlî*, 415; Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Mûsâ el-Kummî İbn Bâbeveyh, *Uyuni ahbari'r-Rızâ* (Tahrân: Neşr-i Cihân, 1420), 2/62.

¹²⁷ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 2/708, 749, 946.

¹²⁸ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/548.

kaynağı olduklarıyla alakalı Hz. Peygamber'e isnad edilen şu rivayete yer vermiştir: Hz. Peygamber, "Biz hayrın kökeniyiz."¹²⁹ Bakara sûresi 254. âyeti tefsir ederken "Benim sebebim ve nesebim hariç bütün sebep ve nesepler kesilir."¹³⁰ Bu rivayeti tefsirin başka yerinde¹³¹ Şîa kaynaklarına mutabık olarak "kıyamet gününde" ibaresiyle aktarmıştır.¹³²

Şehristânî, Hz. Peygamber'in Ehl-i beyt'ine yapılan her türlü saygısızlığı Hz. Peygamber'e yapılmış olarak kabul etmekte ve bu minvalde şu rivayeti aktarmaktadır: "Ehl-i beyt'ime söven bana sövmüş, bana söven de Allah'a sövmüş gibidir."¹³³ Şîa kaynaklarında mezkûr lafızlarla rivayet geçmemektedir. Yakın anlamlısı "Ali'ye söven bana sövmüş gibidir..."¹³⁴ ile "Bir vasiye sebeden peygambere sebetmiştir."¹³⁵ yer almaktadır. Aynı şekilde Şehristânî'nin Hz. Peygamber'den naklettiği "Ehl-i beyt'imi seven beni sevmiş olur, beni seveni de Allah sever."¹³⁶ rivayeti de mezkûr lafızlarla Şîa kaynaklarında geçmemekle birlikte yakın anlamlısında Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye hitaben "Ey Ali! Seni seven beni sevmiş olur, beni seveni de Allah sever."¹³⁷ geçmektedir.

Şehristânî, Hz. Ali'nin din için yaptığı hizmetlerden bahsederken Hz. Peygamber'in onun için "Sen ey Ali! Dinimin kadısısın."¹³⁸ dediğini bundan dolayı da onu sevenlerin olduğu gibi ondan nefret edenlerin de olduğunu belirtmektedir. Onu sevenlerin mü'min, ona buğz edenlerin de münafık olduğunu, Hz. Peygamber'in, "Seni ancak mü'min olanlar sever, senden münafık şakiler buğz eder."¹³⁹ rivayetine dayandırmaktadır.¹⁴⁰ Müfessir, münafıkların tanınma yollarını ele alırken Hz. Peygamber'in münafıkları bazen Allah'ın tarif ettiği şekilde tanıttığını, bazen kötü sözlü olmaları ile bazen fiili aldatmayla tanıttığını bazen de sevgisi iman, nefreti nifak olan

¹²⁹ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/269; Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 24/301.

¹³⁰ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/962.

¹³¹ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/708.

¹³² Furât b. İbrâhim Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî* (Tahran: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdî'l-İs-lâmî, 1410), 101; Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 16/389, 401.

¹³³ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/858.

¹³⁴ Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 425.

¹³⁵ Tûsî, *el-Emâlî*, 365.

¹³⁶ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/707.

¹³⁷ Nu'mân b. Muhammed et-Temimî el-Mağribî, *Şerhu'l-ahbâr fi fezâilî'l-eimmeti'l-ethâr*, thk. Muhammed Hüseyin Celâlî (Kum: Cami'e-i Müderrisîn, 1409), 3/109.

¹³⁸ İbn Bâbeveyh, *Uyuni ahbari'r-Rızâ*, 2/6; Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 34/221.

¹³⁹ Muhammed b. İsâ Ebû İsâ es-Sulemî et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh sünenü't-Tirmizî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (b.y.: y.y., 1968), "Menâkib", 21; Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temimî el-Mevsilî Ebû Ya'lâ, *Müsnedü Ebû Ya'lâ el-Mevsilî*, thk. Hüseyin Selim Esed (Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1990), 1/250.

¹⁴⁰ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/850.

kişiler üzerinden tanıttığını belirtmektedir. Bu konuda Saîd b. Müseyyeb'in (ö. 94/713), biz "Resûlullah zamanında kişinin mü'min veya münafık olduğunu Hz. Ali'ye olan sevgisinden ve nefretinden anlardık."¹⁴¹ dediğini aktarmak suretiyle görüşüne dayanak getirmektedir. Ayrıca daha başka rivayetlerden hareketle de Ehl-i beyt'e buğz etmenin günah olduğunu belirtmektedir.¹⁴²

Şehristânî, yetimlere ve onların mallarına sahip çıkılması gerektiğinden bahsederken Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'nın yetimliğinden bahsetmektedir. Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in dinde kardeşi, ona tabi olan mevası ve bütün Müslümanların sevgilisi olduğunu belirttikten sonra Hz. Peygamber'in onun hakkında söylemiş olduğu "Ben kimin dostuysam Ali de onun dostudur."¹⁴³ hadisine yer vermektedir.¹⁴⁴ Aynı rivayeti Şehristânî, "Sizin dostunuz Allah'tır."¹⁴⁵ âyetinden gâfil olunmaması gerektiğini belirttikten sonra gönlünü gere gere ağız dolusuyla "Ali Allah'ın dostudur. Allah da Ali'nin dostudur." söylenmesi gerektiğini belirtirken de kullanmıştır.¹⁴⁶ Bakara sûresinin 52. ve 249. âyetlerini tefsir ederken Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadise yer vermiştir:¹⁴⁷ "Sen benim yanımda Mûsâ'nın yanındaki Hârûn konumundasın. Şu var ki benden sonra peygamber yoktur."¹⁴⁸

Şehristânî, tefsirinde kişinin dünyaya gelmesine vesile olan biyolojik babası ve onun ruhunun bu dünyada var olmasını sağlayan manevi/ eğiten babası olmak üzere iki tür babadan bahsetmektedir. Bu konuda Hz. Peygamber'in "Ben sizin için evladın babası mesabesindeyim."¹⁴⁹ rivayetiyle "(Ey Ali!) Ben ve sen bu ümmetin babalarıyız."¹⁵⁰ rivayetlerine yer vermektedir.¹⁵¹ Bakara sûresinin 86. âyetini tefsir ederken bahsi geçen rivayeti aktardıktan sonra şu açıklamalarda bulunmaktadır: Anne babadan

¹⁴¹ Rivayetin yakın anlamlısı için bk. Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ala's-sahîhayn ve bi zeylihi et-Telhis li'l-Hâfiz ez-Zehebî*, thk. Yûsuf Abdurrahmân Ma'reşî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 3/139.

¹⁴² Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/160.

¹⁴³ Hilâlî, *Kitâbu Süleym b. Kays el-Hilâlî*, 2/758; Furât el-Kûfî, *Tefsîru Furât el-Kûfî*, 56; Küleynî, *el-Kâfî*, 2/8; İbn Bâbeveyh, *el-Emâlî*, 89.

¹⁴⁴ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 2/870.

¹⁴⁵ Mâide 5/55.

¹⁴⁶ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 2/976.

¹⁴⁷ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/349; 2/944.

¹⁴⁸ Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 37/188. Bu rivayetin açıklaması için bk. Hasan Gümüšoğlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016), 224-225.

¹⁴⁹ Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme b. el-Muğîre b. Sâlih b. Bekr es-Sulemî en-Ney-sâburî İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-'Azâmî (Basım Yeri Yok: Mektebetü'l-İslâmî., 1980), 1/44; Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân bi tertîbi İbn Balabân* (Beyrut: Muessetu'r-Risâle, ts.), 4/279.

¹⁵⁰ İbn Bâbeveyh, *Uyuni ahbari'r-Rızâ*, 2/85; Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 16/95; Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/123.

¹⁵¹ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 2/818.

çokça erkek ve kadın yaratılarak üretildiği gibi emirdeki anne-babalar ilim ve talimi birleştirirler.¹⁵² Şehristânî, Ehl-i beyt'i esrâr başlıklarında sürekli öne çıkarmakta onların sıradan insanlar olmadığını onlara tabi olanların kurtuluşa ereceğini vurgulamaktadır. Örneğin, Hz. Ali'nin "Bizim Şîamız kıyamet gününde bize ayrılana yapışacak (sığınacak), biz de peygamberimize ayrılana, peygamberimiz de Allah için bırakılana iltica edecektir."¹⁵³ rivayeti de bunu göstermektedir.

Mezkûr rivayetlerde görüldüğü üzere Şehristânî, Ehl-i beyt'e, onların ilim ve irfanına özel bir önem atfetmekte, Hz. Peygamber'e tâbi olunduğu gibi Ehl-i beyt'ine de uyulması gerektiğini, nefret yerine sevgi diliyle onlara yaklaşılmasını vurgulamaktadır. Rivayetlerden hareketle Şehristânî'nin mezhebi aidiyetiyle ilgili ipuçları yakalanabildiği gibi bunlarla tarih boyunca ötekileştirilen ve tenkid edilen Şîa'nın Ehl-i sünnet'le yakınlştırılması çabası olarak da görmek mümkündür. Çünkü yaşadığı dönemdeki her iki fırkaya mensup kişiler bazı konularda birbirleriyle mücadele içerisindeydi. Böyle bir çalışmayla bunun önünü almak istemiş olabilir. Zira tefsirinde her iki ekolden faydalandığı gibi ne Ehl-i sünnet'i ve sahâbîleri ne de Ehl-i beyt'i ve imamları eleştiri konusu yapmaktadır. Dolayısıyla tefsirinde mezhep üstü bir yaklaşım benimsediği söylenebilir.

4. Ehl-i Beyt'ten Sapmayı Diğer Ümmetlerin Peygamberlerinin Yolundan Ayrılmalarına Benzetmesi

Şehristânî tefsirinin birçok yerinde Ehl-i beyt'in başına gelen hadiseleri diğer ümmetlerin başına gelenlerle benzer olduğunu belirtmek suretiyle Şîî düşünceye mensup olanların fikirlerine paralel düşünce ürettiği görülmektedir. Bu konuyla ilgili birkaç örnek vermek faydalı olacaktır. O, tefsirinin birçok yerinde Ehl-i beyt'e yapılan sürgün ve kısıtlamaları önceki ümmetlerin sapkınlıklarına benzetmektedir. Tâlût'un başına gelenle Hz. Ali'ninkini, İsrailoğulları peygamberlerinin katli ile Hz. Hüseyin'in şahadetini birbiriyle benzeştirmektedir.¹⁵⁴ Örneğin, "Ey Ali! Sen bu ümmetin Tâlût ve Zü'l-karneyn'isin."¹⁵⁵ Bu rivayetten sonra Tâlût örneğinden hareketle Tâlût için geçerli olan hükümlerin Hz. Ali için de uygulanması gerektiğini belirtmektedir.¹⁵⁶ Tâlût kendi ordusuna "Allah sizi bir nehir ile imtihan edecektir..."¹⁵⁷ Bu ümmetin Tâlût'u da (Hz. Ali de) "Allah, sizi rey ve heva

¹⁵² Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/446.

¹⁵³ Mağribî, *Şerhu'l-ahbâr fî fezâili'l-eimmeti'l-ethâr*, 3/574; Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 4/24; İbn Bâbeveyh, *Uyuni ahbari'r-Rızâ*, 1/126; Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/962.

¹⁵⁴ Âzerşeb, "Ehl-i Beyt fî Re'yi Sâhibi el-Milel ve'n-Nihâl", 14.

¹⁵⁵ Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 38/216.

¹⁵⁶ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/947.

¹⁵⁷ el-Bakara 2/249.

nehriyle imtihan edecektir. “Rey ve hevanın peşinden giden değil, gitmeyen bendendir.” demiştir. Hz. Peygamber de Hz. Ali için ‘Ali bendendir, ben de ondanım.’ buyurmuştur.”¹⁵⁸ Heva ve reye tabi olmayı Tâlût’un ordusuna “sudan az bir miktar alıp ağzını ve yüzünü yıkamak” istisnasından hareketle Hz. Ali’nin “akıl ve kişisel bilgiden delil getirmeyi” o derece câiz gördüğünü belirtmektedir.¹⁵⁹

Şehristânî, “*Hani Mûsâ kavmine ey kavmim! Sizler buzağrıyı ilah edinmekle kendinize zülmettiniz...*”¹⁶⁰ âyetinin esrârını açıklarken kıssalara itibar eden alimlere göre Kur’ân’da geçen her kıssanın benzerinin Hz. Peygamber’in ümmetinde de ya geçtiği ya da geçeceğini belirtmektedir. Hz. Mûsâ’nın gaybetinden sonra Hz. Hârûn’un hilafetinde İsrailoğullarında meydana gelen Sâmirî fitnessinin benzeri bu ümmette Hz. Peygamber’den sonra halifelerin “helâl dediklerine helâl, harâm dediklerine harâm demek” suretiyle onlara biat ederek uyulduğunu temellendirmeye çalışmaktadır.¹⁶¹

Allah’ın İsrailoğullarına hitaben “*Şu memlekete giriniz, orada dilediğiniz gibi bol bol yiyeceğiniz. Kapısından eğilerek tevazu ile giriniz ve Ya Rabbi bizi affet (hatta) deyin...*”¹⁶² âyetinden hareketle “Ali hıttadır/af kapısıdır.”¹⁶³ rivayetine yer vermek suretiyle ona tabi olanların bağışlanacağını ihsas ettirmektedir.¹⁶⁴ Bakara sûresi 189. âyeti tefsir ederken esrâr başlığında aynı rivayete yer vermektedir.¹⁶⁵

Şehristânî, Kur’ân’ı tefsir etmenin şartlarını açıkladığı başlıkta şu anekdota yer vermektedir:¹⁶⁶ Fayz b. el-Muhtâr, es-Sâdık’a “Canım sana feda olsun, bu taraftarlarının arasındaki ihtilaf da nedir? Şîaların Kûfe’deki halkalarına oturduğum zaman şüpheye düşüyorum. Mufaddal’ın yanına geldiğimde beni sakinleştireni buluyorum.” Bunun üzerine es-Sâdık, “Evet, insanlar sanki Allah onlara bizim adımıza yalan söylemeyi farz kılmış, onun dışında onlardan bir şey istemiyormuş gibi bize iftira atıyorlar. Onlardan birine bir hadis anlatıyorum. Benim yanımdan çıkar çıkmaz onu benim anlattığımın

¹⁵⁸ Muhammed b. Cerir b. Rustem et-Taberî el-Âmilî, *el-Müsterşid fi imâmeti Ali b. Ebî Tâlib (as)*, thk. Ahmed Mahmudî (Kum: Kuşanpur, 1415), 265; Nu’mân b. Muhammed, *De’â’imü’l-İslâm*, 19; İbn Bâbeveyh, *el-Emâlî*, 89.

¹⁵⁹ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 2/948.

¹⁶⁰ Bakara 2/54.

¹⁶¹ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 1/355-356.

¹⁶² el-Bakara 2/58.

¹⁶³ Cemâlüddîn el-Hasen (el-Hüseyn) b. Yûsuf b. Ali b. Mutahhar Allâme el-Hillî, *Keşfü’l-yakîn fi fedâili Emîrül-Mü’minîn (as)*, thk. Hüseyin Dergâhî (Tahran: Vezâretü’l-İrşâd, 1411), 19; Meclisî, *Bihârü’l-envâr*, 40/76.

¹⁶⁴ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 1/366.

¹⁶⁵ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 2/785.

¹⁶⁶ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 1/65-66.

hilafına te'vil ederek başkasına anlatıyorlar."¹⁶⁷ Aynı şekilde imamların vahiy almak gibi olağanüstü vasıflara sahip olduğunu ileri sürenlere de es-Sâdık şu cevabı vermiştir: "Bizim hakkımızda ileri geri konuşanlara itibar etme! Biz, Allah'ın hüccetleri ve onun insanlar üzerindeki vekilleriyiz. Bizim helal ve haram dediklerimizin dayanağı Allah'ın kitabıdır."¹⁶⁸ Görüldüğü üzere es-Sâdık daha hayatta iken bazılarının kendi adına yalan uydurduğundan mustarıptir. Şehristânî, bu anekdotu aktarmakla imamlar daha hayattayken onlara bazılarının çekinmeden yalan ve iftiralar attıklarını bunun onların vefatıyla daha da fazlaşacağını ihsas ettirmektedir.

5. *Mefâtîhu'l-esrâr*'ın Şîa Rivayet Kaynakları

Şehristânî tefsirinde hem Ehl-i sünnet hem de Şîa kaynaklarından yararlanmışır. Âyetlerin zâhirî anlamını verirken yararlanmış olduğu sahabe, tabiîn görüşleri ve yaşadığı dönemde var olan tefsir kaynakları ile âyetlerin derin bilgisini paylaştığı ve te'vilini yaptığı esrâr bölümlerinin kaynakları olmak üzere kaynaklarını iki kategoride değerlendirmek gerekmektedir. Esrârın kaynakları genellikle Ehl-i beyt imamlarının görüşleri -özellikle el-Bâkır ile es-Sâdık'tan nakledilen rivayetler- ve kaynakları oluşturmaktadır.¹⁶⁹ Şehristânî, Ehl-i beyt imamlarına isnad ettiği bâtinî yorumları es-Sâdık'a ait olduğu ileri sürülen ve Bâtînî-İsmâilî gelenekte de ilgi gören "*Esrârü'l-vahy, Havâssü'l-Kur'ân, Misbâhü'ş-şerîa ve Miftâhü'l-hakîka, el-Hâfiye fî ilmi'l-hurûf, De'âimü'l-İslâm* ve Mufaddal b. Ömer'den rivayet edilen *Kitâbü't-tevhîd ve't-tedbîr*" gibi kaynaklardan aktarmaktadır.¹⁷⁰ Muhammed el-Bâkır'a ait rivayetler, "Ebü'l-Cârüd Ziyâd b. Münzir'in (ö. 150/767) tefsirinde kaydedilmiş ve Kummî'ye nispet edilen *Tefsîru'l-Kummî* vasıtasıyla kısmen günümüze kadar gelmiştir. Ne var ki el-Bâkır rivayetlerindeki muhteva, Şehristânî'nin 'Esrâr' başlığı altında naklettiği bâtinî yorumlarla örtüşmemektedir. Bu da söz konusu yorumların es-Sâdık'a nispet edilen eserlerden aktarılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir."¹⁷¹

Şehristânî, Ehl-i beyt imamlarından rivayetler aktarırken genellikle onların sened ve kaynaklarını zikretmemektedir. Şîa hadis kaynaklarından hadisleri aktarırken rivayetin hangi kaynaktan geçtiğine nadir de olsa yer vermektedir. Onun zikrettiği kadarıyla yetinmek durumundayız. Örneğin, besmelenin faziletlerinden bahsederken "Küleynî'nin kitabında es-Sâdık'tan gelen bir rivayete göre..." diyerek kaynak belirtmektedir.¹⁷² Şehristânî ilk inen

¹⁶⁷ Nu'mân b. Muhammed, *De'â'imü'l-İslâm*, 1/51.

¹⁶⁸ Nu'mân b. Muhammed, *De'â'imü'l-İslâm*, 1/50; Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/65.

¹⁶⁹ Örnek olarak bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/74; 2/707, 721, 778.

¹⁷⁰ Öztürk, "Şehristânî'nin Mezhebî Kimliği Üzerine Bir İnceleme", 26.

¹⁷¹ Öztürk, "Şehristânî'nin Mezhebî Kimliği Üzerine Bir İnceleme", 27-28.

¹⁷² Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/74.

âyetle ilgili rivayetleri aktarırken “Küleynî'nin *el-Kâfi*'de Cafer es-Sâdık'tan aktardığına göre Hz. Peygamber'e ilk inen âyet besmele ve Alak sûresinin ilk âyeti, son inen sûrenin de Nasr sûresi olduğu¹⁷³ ile ilgili görüşüne yer vermiştir.¹⁷⁴ Kur'ân'a; Kur'ân ve Furkan isminin verilmesinin nedenlerinden bahsederken Ayyâşî tefsirinden faydalanmıştır.¹⁷⁵ Kaynak vermeksizin “Ehl-i beyt'in sahih haberlerinin içerisinde geldiğine göre ya da haberde aktarıldığına göre”¹⁷⁶ gibi tabirler de kullanmıştır. “Hamdin tedavi etmediğini hiçbir şey tedavi edemez.”¹⁷⁷ rivayeti bu konuya örnektir.

Sonuç

Şehristânî, ömrünün sonlarına doğru mezhepler üstü olarak değerlendirebileceğimiz bir tefsir kaleme almıştır. Tefsirin nazm, nüzûl, tefsir, lügat, meânî, fıkıh gibi başlıkları Ehl-i sünnet tefsirlerinin üslup ve muhtevalarına yakındır. Mezkûr başlıklarda çoğunlukla Sünnî âlimlerin görüşlerini yansıtmıştır. Ancak tefsirin en orijinal kısmını oluşturan esrâr başlıklarında âyetlere getirmiş olduğu farklı yorum ve te'villerle -Mayer'in de ifade ettiği gibi- Kur'ân felsefesi yapmaktadır. Bundan dolayı da Bâtînî-İsmâilî mezhebine müntesip olma gibi ithamlara maruz kalmıştır. Hayatını inceleyenler, genelde onun itikâdî kimliği ile ilgili kesin bir kanaat belirtmemişlerdir. Bunun temel nedeni, eserlerinde Ehl-i sünnet ve diğer fırkalardan yararlanırken fazla tarafgir davranmamasıdır. *Mefâtihu'l-esrâr*'dan hareketle Sünnî olduğu varsayılabilirdiği gibi âyetlere getirmiş olduğu bâtinî-hurûfî te'villere bakarak Şîa mezhebine mensup olduğu da söylenebilir. Zira her iki ekolle mensup olanlar tefsirinde mezhepleriyle ilgili yığınla bilgi bulabilirler.

Tefsirin özgünlüğü ve orijinalliği Kur'ân'ın zahirî anlam boyutuyla ilgili tefsir yaptığı kısmı değil, esrâr bölümünde yaptığı te'vil ve derin yorumlar oluşturmaktadır. O, Şîa imamlarının görüşüne mutabık olarak reyle tefsir yapmaya karşı olduğundan esrârda yaptığı yorumları ekseriyetle imamlara dayandırmıştır. O, imamları ilim, irfan membaı olarak gördüğü için tefsirinde onları övmüş, Kur'ân'ın onların görüşleriyle anlaşılabilceğini savunmuş ve bunu tefsirinde açıkça deklare ederek onlardan faydalanmıştır. İmamların yolundan sapmayı peygamberlerin yolundan ayrılıp azap görenlerin durumuyla benzeştirmek suretiyle âyetlere zahiri anlamlarından çok uzak yorumlar da getirmiştir.

¹⁷³ Küleynî, *el-Kâfi*, 4/660-661.

¹⁷⁴ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/7-8.

¹⁷⁵ Ayyâşî, *Tefsîrü'l-'Ayyâşî*, 1/9; Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/4.

¹⁷⁶ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/74.

¹⁷⁷ Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr*, 1/133; Ayrıca bk. Ayyâşî, *Tefsîrü'l-'Ayyâşî*, 1/20.

Son tahlilde Şehristânî'nin tefsirindeki yorum ve değerlendirmeleri bazı yönleriyle Ehl-i sünnet, bazı yönleriyle de Şîa tasavvurunu yansıtmaktadır. Şehristânî'nin mezhebî kimliği hakkında parçacı bir yaklaşımla ya da herkes durduğu yere göre subjektif bir kanaate varabilir. Objektif bir kanaat için *Mefâtühu'l-esrâr* başta olmak üzere bütün eserleri tek tek incelenmek suretiyle onun itikâdî mezhebini ortaya koyacak ciddi bir çalışmaya halen ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca eserinde tasavvufu ilgilendiren birçok bilgi bulunduğundan eser ayrıca tasavvufî açılarından da konu edilerek imamların görüşleriyle mutasavvıflarınki karşılaştırılarak özgün bir çalışma yapılabilir.

Kaynakça

- Allâme el-Hillî, Cemâlüddîn el-Hasen (el-Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî b. Mutahhar. *Keşfü'l-yakîn fi fedâilî Emîrû'l-Mü'minîn (as)*. thk. Hüseyin Dergâhî. Tahran: Vezâretü'l-İrşâd, 1. Basım., 1411.
- Arpa, Recep. "Mefâtihu'l-Esrâr ve Mesâbîhu'l-Ebrâr Adlı Tefsirin Şehristânî'ye Aidiyeti Meselesi". *Usul İslam Araştırmaları* 27/27 (2017), 19-48.
- Arpa, Recep. "Şehristânî'nin Mefâtihu'l-esrâr Adlı Tefsirinde Şahsî Mushaflar ve Süre Tertipleri". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 38 (01 Aralık 2017), 45-87. <https://doi.org/10.26570/isad.346788>
- Ayyâşî, Muhammed b. Mes'ûd el-. *Tefsîrû'l-'Ayyâşî*. thk. Hâşim Resûlî. 2 Cilt. Tahran: Mektebetü'l-İlmiyyeti'l-İslâmiyye, 1. Basım., 1380.
- Âzerşeb, Muhammed Ali. "Ehl-i Beyt fi Re'yi Sâhibi el-Milel ve'n-Nihâl". *Turâsenâ* 12/4 (1367), 7-21.
- Çurak, Halil. *Abdülkerîm Şehristânî'nin Kelâmî Görüşleri*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Daftary, Farhad. *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Demir, Abdulalim. *İmâmiyye Şiası'nda Sahâbe Tasavvuru*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım., 2022.
- Demir, Abdulalim. *Şehristânî'nin Mefâtihu'l-Esrâr Adlı Tefsirindeki Yöntemi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Diñç, Ömer. "Sünnî-Şîî Tezleri Arasında Bir Kur'an Tarihi Okuması -'Şehristânî Örneği'-". *Usul İslam Araştırmaları* 22 (2014), 25-42.
- Ebü Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî. *Müsnedü Ebû Ya'lâ el-Mevsilî*. thk. Hüseyin Selim Esed. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 2. Basım., 1990.
- Emînî, Allâme Abdülhüseyn el-. *el-Ğadîr fi'l-kitâbi ve's-sünneti ve'l-edeb*. 11 Cilt. Tahran: Dârü'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 2. Basım., 1366.
- Eren, Muhammet Emin. "Bir Hadis Beş Yorum: 73 Fırka Hadisine Farklı Bazı Yaklaşımlar". *İslami Araştırmalar* 29/2 (2018), 331-347.
- Feyz-i Kâşânî, Mollâ Muhsin Muhammed b. Şâh Murtazâ b. Şâh Mahmûd-ı Kâşânî. *el-Vâfi*. 26 Cilt. İsfahan: Kütüphane-i İmâm Emîrû'l-Mu'minîn, 1. Basım., ts.
- Feyz-i Kâşânî, Mollâ Muhsin Muhammed b. Şâh Murtazâ b. Şâh Mahmûd-ı Kâşânî. *Tefsîrû's-Sâfi*. thk. Hüseyin A'lemî. 5 Cilt. Tahran: Mektebetü's-Sadr, 2. Basım., 1415.
- Furât el-Kûfî, Furât b. İbrâhim. *Tefsîru Furât el-Kûfî*. Tahran: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdi'l-İslâmî, 1. Basım., 1410.
- Gümüšoğlu, Hasan. "Ehl-i Sünnet ve İmamiyye Şiasının Ehl-i Beyt Kavramına Yükdikler Anlamlar". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (15 Aralık 2014), 291-318. <https://doi.org/10.18505/cuifd.254726>

- Gümüšoğlu, Hasan. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 7. Basım., 2016.
- Hâkim en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek ala's-sahîhayn ve bi zeylihi et-Telhîs li'l-Hâfiz ez-Zehabî*. thk. Yûsuf Abdurrahmân Ma'reşî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Hilâlî, Süleym b. Kays el-. *Kitâbu Süleym b. Kays el-Hilâlî*. thk. Muhammed Bâkır ez-Zencânî. 3 Cilt. Kum: Menşûrâtü Delili Mâ, 5. Basım., 1428.
- Hûî, Ebû'l-Kâsım el-Müsevî el-. *el-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*. Envârü'l-Hüdâ, 1981.
- İbn Bâbeveyh, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ el-Kummî. *'Uyuni ahbari'r-Rızâ*. Tahrân: Neşr-i Cihân, 1. Basım., 1420.
- İbn Bâbeveyh, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyîn. *el-Emâlî*. Tahran: Kitâbçî, 6. Basım., 1418.
- İbn Bâbeveyh, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyîn. *İlelü 'ş-şerâi'*. Kum: Mektebetü Dâverî, 1. Basım., 1427.
- İbn Ebû'l-Hadîd, Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed el-Medâinî. *Şerhu Nehcü'l-Belâğa li İbn Ebû'l-Hadîd*. Kum: Mektebu Âyetullah el-Me'reşî en-Necefi, 1. Basım., 1404.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî. *Sahîhu İbn Hibbân bi tertîbi İbn Balabân*. 18 Cilt. Beyrut: Muessetu'r-Risâle, 2. Basım., ts.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme b. el-Muğire b. Sâlih b. Bekr es-Sulemi en-Neysâburî. *Sahîhu İbn Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafa el-'Azâmî. Basım Yeri Yok: Mektebetü'l-İslâmî., 1980.
- İlhan, Avni. "Bâtıniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Keleş, Ahmet. "73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 3 (K 2005), 25-45.
- Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk er-Râzî. *el-Kâfi*. 25 Cilt. Kum: Dâru'l-Hadîs, 1. Basım., 1429.
- Mağribî, Nu'mân b. Muhammed et-Temimî el-. *Şerhu'l-ahbâr fi fezâilî'l-eimmeti'l-ethâr*. thk. Muhammed Hüseyin Celâlî. Kum: Cami'e-i Müderrisîn, 1. Basım., 1409.
- Mayer, Toby. "Şehristânî'ye Göre Kur'ân'ın Sırları: Bir Ön Değerlendirme". çev. Mehmet Kaya. *Milal ve Nihal* 5/1 (2008), 93-140.
- Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Tâkî el-. *Bihârü'l-envâr*. 110 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2. Basım., 1403.
- Nu'mân b. Muhammed, Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed b. Mansûr el-Kâdî et-Temimî el-Kayrevânî. *De 'â'imü'l-İslâm ve zikrî'l-helâl ve'l-harâm ve'l-kadâyâ ve'l-ahkâm 'an ehli beyti Resûlillâh 'aleyhi ve 'aleyhim efdalü's-salât*. thk. Âsaf Ali Asgar Feyzî. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1963.
- Okumuş, Mesut. "Muhammed b. Abdulkerim eş-Şehristânî, Mefâtihu'l-esrâr ve mesâbihu'l-ibrâr (Kitap Tanıtımı)". *İslami İlimler Dergisi* 5/1 (2010), 215-220.

- Öztürk, Mustafa. "Mefâtihu'l-Esrâr Adlı Kur'an Tefsiri Bağlamında Ebü'l-Feth eş-Şehristânî'nin Mezhebî Kimliği Üzerine Bir İnceleme". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2012), 1-41.
- Öztürk, Mustafa. *Tefsirin Hâlleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. basım., 2016.
- Rençber, Zeynep. *Ebü'l-feth Muhammed eş-Şehristânî'de Mu'tezile ve Kolları*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Saffâr, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Furuğ. *Besâ'irü'd-derecât*. Beyrut: Şirketü'l-Alemi li'l-Matbuât, 1. Basım., 2010.
- Sem'ânî, Abdulkerim b. Muhammed es-. *el-Müntehab min Mu'cemi şüyuhi'l-İmâm el-Hâfiz Ebî Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî et-Temîmî*. thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir. Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1996.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm eş-. *Tefsîru's-Şehristânî Mefâtihu'l-esrâr ve mesâbihu'l-ibrâr*. thk. Muhammed Ali Âzerşeb. 2 Cilt. Tahran: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât li't-Turâsi'l-Mahtût, 1. Basım., 2008.
- Taberî el-Âmilî, Muhammed b. Cerir b. Rustem et-. *el-Müsterşid fi imâmeti Ali b. Ebî Tâlib (as)*. thk. Ahmed Mahmudî. Kum: Kuşanpur, 1. Basım., 1415.
- Tabersî, Ebü Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-. *el-İhticâc ala Ehli'l-Lucâc*. thk. Muhammed Bâkir el-Horasân. 2 Cilt. Meşhed: Nâşir-i Murtezâ, 1. Basım., ts.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ Ebü İsâ es-Sulemî et-. *el-Câmi'u's-sahîh sünenü't-Tirmizî*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 7 Cilt. b.y.: y.y., 1968.
- Toru, Ümit. "Ashâbü'l-Hadîs Makâlât Geleneğinde İmam Eş'ârî ve Eş'arîlik Algısı". 2/449-468. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Toru, Ümit. *Olgu İle Kurgu Arasında Eş'ârî Geleneğin Şiîlik İddiası*. Ankara: Astana yayınları, 1. Basım., 2020.
- Tûsî, Ebü Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî. *el-Emâlî*. Kum: Dâru's-Sekâfe, 1. Basım., 1414.
- Yıldırım, Ahmet. "Kur'an ve Sünnete İşârî ve Bâtınî Yaklaşımlar". *İslam Geleneğinde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet*. ed. Bünyamin Erul. İstanbul: Kuramer Yayınları, 1. Basım., 2020.
- Zeynelâbidîn, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî b. Ebî Tâlib. *es-Sahîfetü'l-kâmiletü's-seccâdiyye*. çev. Mir Seccat Karakuş. İstanbul: Kevser Yayınları, 3. Basım., 2013.

